

Jolanta Cichowska

**ROLA KOBIET W PROWADZENIU USŁUG
AGROTURYSTYCZNYCH**

***PREMISES FOR ANALYSIS OF FOREST SITE QUALITY
DYNAMICS BASED
ON TREE STAND HEIGHT ESTIMATION***

Streszczenie

Przeprowadzone badania ujawniły, że rola kobiet w prowadzeniu usług agroturystycznych jest znacząca. To one głównie odpowiedzialne są za obsługę turystów i poświęcają im najwięcej czasu (średnio 7 godzin w okresie wakacyjno-świątecznym i 4 godziny poza sezonem). Ich rola sprowadza się m.in. do przygotowywania posiłków, dbania o czystość wspólnych pomieszczeń oraz nawiązywania więzi interpersonalnych z przebywającymi na wypoczynku osobami. Badania pokazały, że kobiety wiejskie wykorzystują swoje uzdolnienia, talenty i umiejętności do budowania produktu agroturystycznego. Ich korzystne struktury wiekowe i poziom wykształcenia przekładają się na wprowadzane w gospodarstwie innowacyjne pomysły. Wyniki analizy uwidoczniły problemy, z którymi kobiety musiały sobie radzić po uruchomieniu agroturystyki (np. z brakiem akceptacji, co do podjętej działalności ze strony męża, rodziców czy dzieci). W drobnych pracach gospodarskich oraz przy organizacji wypoczynku turystom, kobiety wspomagają się pomocą ze strony rodziny, a niekiedy zatrudnionych pracowników.

Słowa kluczowe: agroturystyka, obsługa gości, czas pracy

Summary

The study revealed that the role of women in leading agro-tourism services is significant. They are mainly responsible for handling tourists and spend the most time (an average of 7 hours during the holiday and the holiday season, and four hours in low season). Their role is, among others for preparing meals, taking care of cleanliness of common areas and to establish interpersonal relationships

with people staying on holiday. Studies have shown that rural women use their abilities, talents and skills to build the agrotourism product. Their favorable age structure and education levels translate to put innovative ideas on the farm. The results of the analysis revealed the problems that women have to deal with when they start agrotourism (eg. lack of acceptance as to the activities undertaken in the part of husbands, parents and children). Sometimes the family or the employees women with the small work on the farm and organize leisure time for tourists.

Key words: agrotourism, quest service, work time

WSTĘP

Oceniając jakość produktu agroturystycznego istotną rolę przypisuje się czynnikowi ludzkiemu. Stanowi on wyznacznik dobrze sprzedanej oferty i wpływa jednocześnie na jej wizerunek. Obsługa gości wymaga dużego zaangażowania ze strony rodziny i osób zatrudnianych dodatkowo do pomocy. Profesjonalnie przygotowany zespół, poprzez odpowiedni podział obowiązków zapewnia nie tylko lepszą dbałość o klienta, ale także o całe gospodarstwo. Bardzo ważna jest postawa usługodawców w procesie organizowania turystom aktywnego wypoczynku, świadczenia codziennych usług (m.in. sprzątania wspólnych pomieszczeń, węzła sanitarno-higienicznego, pilnowania dzieci czy budzenia turystów) oraz opieki nad nimi w dniu przyjazdu (np. pomaganie w rozładowaniu bagaży, przygotowanie poczęstunku, oprowadzanie po domu i gospodarstwie, dostarczanie informacji na temat okolicy). Nie wszyscy gospodarze dysponują właściwymi umiejętnościami w zakresie obsługi gościa i przede wszystkim czasem, by móc zorganizować ciekawy wypoczynek. Dlatego celem opracowania jest zbadanie, kto głównie zajmuje się obsługą agroturystyki na kujawsko-pomorskiej wsi, a kto dodatkowo. Jednocześnie istotnym wydało się wyłonienie liczby osób zajmujących się w ciągu dnia turystami z uwzględnieniem czasu ich pracy. Szczególną uwagę zwrócono na rolę kobiet wiejskich w prowadzeniu tej pozarolniczej działalności. One to, bowiem częściej niż mężczyźni podejmują działalność w zakresie świadczenia usług turystycznych i realizują tym samym swoje ambicje zawodowe. [Raport z badania „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania”, 2012].

METODYKA BADAŃ

Badania przeprowadzono w 78 gospodarstwach agroturystycznych, położonych na terenie 14 powiatów województwa kujawsko-pomorskiego (aleksandrowskim, chełmińskim, golubsko-dobrzyńskim, grudziądzkim, inowrocławskim, lipnowskim, nakielskim, radziejowskim, rypińskim, sępoleńskim, toruńskim, wąbrzeskim, włocławskim i żnińskim). Materiał uzyskano drogą

sondażu diagnostycznego, przy wykorzystaniu kwestionariusza wywiadu. Respondentom zadano pytanie, kto głównie zajmuje się obsługą agroturystyki w gospodarstwie, a kto dodatkowo (gospodarz, gospodyni, dziadkowie, dzieci). Drugie pytanie dotyczyło liczby osób zajmujących się obsługą gości (dziennie) w okresie wakacyjno-świętecznym i poza sezonem (członków rodzin i zatrudnionych pracowników). W trzecim pytaniu ankietowani mieli wskazać średnią liczbę godzin pracy dziennie gospodarza, gospodyni, członków rodziny (dziadków, dzieci) oraz zatrudnionych pracowników, z wyszczególnieniem okresu wakacyjno-świętecznego i pozasezonowego. Gospodarzy zapytano również o wiek, poziom wykształcenia, doświadczenia zawodowe oraz zmiany w organizacji życia rodzinnego po uruchomieniu agroturystyki.

Niektóre analizy zrobiono w oparciu o podział gospodarstw na dwie grupy: AB i CD. Wyłoniono je spośród wcześniej wytypowanych czterech grup (A, B, C i D), w których szczegółowo przeanalizowano główne źródła dochodu członków rodziny. Miało to na celu wyodrębnienie gospodarstw prowadzących typową działalność agroturystyczną, a mianowicie posiadających czynne gospodarstwa rolne i takich, gdzie działalność agroturystyczna nie stanowi głównego źródła utrzymania rodzin wiejskich. Pierwsza procedura typologiczna wyłoniła 56,4% gospodarstw prowadzących (oprócz agroturystyki) działalność wyłącznie rolniczą (A), 19,2% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą (inną niż agroturystyka) (B), 9,0% gospodarstw prowadzących tylko działalność pozarolniczą (poza agroturystyką) (C) oraz 15,4% nieprowadzących żadnej działalności oprócz agroturystyki (D). Ostatecznie w grupie AB znalazło się 56 gospodarstw prowadzących działalność posiadającą znamiona agroturystyki, zaś w tej oznaczonej symbolem CD - 22, które straciły wyraźne cechy tej pozarolniczej działalności. Gospodarstwami agroturystycznymi są tylko z nazwy.

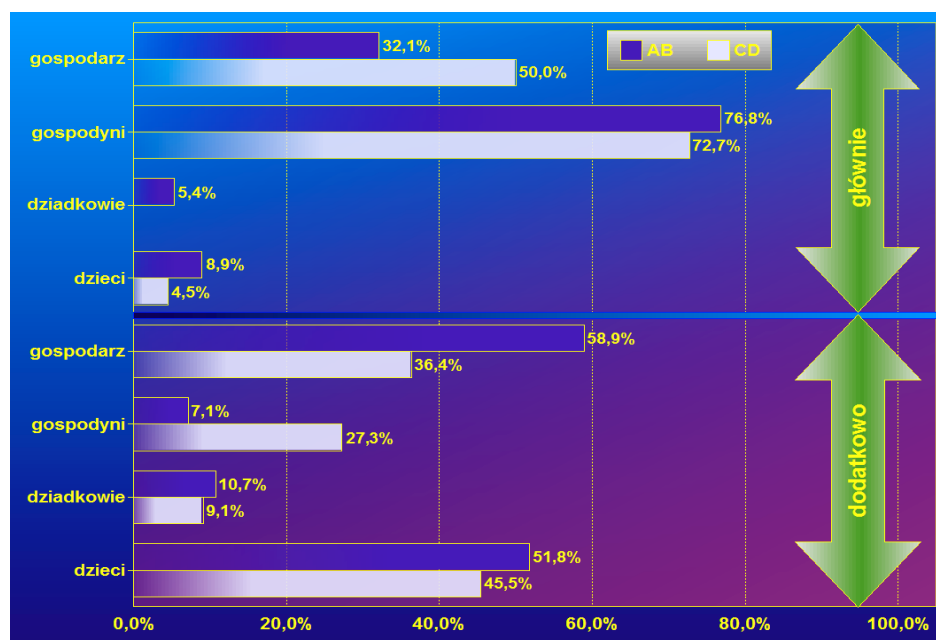
WYNIKI BADAŃ I ICH OMÓWIENIE

Z przeprowadzonych badań wynika, że spośród ogółu (78) przebadanych gospodarstw w 59 (75,6%) obsługą agroturystyki zajmują się głównie gospodynie. One odpowiedzialne są zazwyczaj za organizację usług związanych z pobytami gości w samej kwaterze. Podobne wypowiedzi odnaleziono w opracowaniu Akpinara, Talaya oraz Gündüza [2005], którzy opisują udział kobiet wiejskich w czynnościach agroturystycznych w Ankarze, jednocześnie podkreślając, iż są one główną częścią siły roboczej odpowiedzialną za zadania domowe.

Tylko 29 (37,2%) odpowiedzi wskazywało na gospodarzy, a 6 (7,7%) dzieci. W 3 (3,8%) przypadkach uznano, iż zdecydowanie duży udział w obsłudze turystów mają dziadkowie. Wśród osób zajmujących się dodatkowo organizacją urlopu dla wczasowiczów, najczęściej podawano gospodarzy (41) oraz dzieci (39). Zaledwie w 10 przypadkach odnotowano, że są to gospodynie, a w 8

rodzice bądź teściowie. Z uwagi na to, że ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną osobę odsetki nie sumują się do 100%.

Rozpatrując grupy AB i CD zauważa się, iż w większości przypadków za organizację wypoczynku odpowiedzialni są właściciele gospodarstw agroturystycznych (gospodarz, gospodyni). Ich też wskazywano równie często jako osoby głównie odpowiedzialne za opiekę nad gośćmi, jak i dodatkowo (rys.1).

Źródło: opracowanie własne.
Source: own elaboration.

Rysunek 1. Osoby odpowiedzialne (głównie i dodatkowo) za organizację usług agroturystycznych w grupach AB i CD
Figure 1. Those responsible (mostly and additionally) for the organization of rural agrotourism services in groups AB and CD

Jednocześnie w obu grupach - co już powyżej podkreślano w odniesieniu do całej badanej zbiorowości - osobą prowadzącą jest przede wszystkim gospodyni. O ile jednak odsetek gospodyń prowadzących gospodarstwa jest niemal identyczny w obu grupach (AB: 76,79% vs CD: 72,73%), to odsetek gospodarzy w roli głównodowodzących różni się dosyć znacznie (AB: 32,14% vs CD: 50,00%) (rys.1). Zauważono też istotne różnice pomiędzy grupą AB oraz CD, jeśli chodzi o osobę wspomagającą zarządzanie agroturystyką. W pierwszej zbiorowości, to przede wszystkim gospodarz (58,93%) i niemal równie często

dzieci (51,79%). W gospodarstwach CD dzieci natomiast pomagają częściej aniżeli ich ojcowie (45,45% vs 36,36%), co może być wynikiem pozarolniczej aktywności zawodowej właścicieli. Warto też zwrócić uwagę, że w grupie gospodarstw AB gospodyni w roli osoby wspomagającej prowadzenie tych usług występuje znacznie rzadziej niż w grupie CD (7,14% vs 27,27% odpowiedzi). Badania ujawniły, że aktywność seniorów zazwyczaj nie odgrywa istotnej roli w obu grupach. Ich uczestnictwo w pomocy ogranicza się do ok. 10% przypadków. Bardziej wnikliwą analizę w rozbiciu na osobę odpowiedzialną za organizację wypoczynku gościom, a wspomagającą przedstawia tabela 1. Z niej jasno wynika, iż gospodarze grupy CD obsługują gości całkowicie samodzielnie, natomiast z AB najczęściej korzystają z pomocy dzieci, a tylko częściowo dziadków oraz gospodyni. Gospodyniom zarządzającym w grupie AB pomaga gospodarz oraz dzieci, rzadziej dziadkowie. W grupie drugiej (CD) gospodyni na pomoc mogą liczyć rzadziej, głównie ze strony gospodarzy oraz dzieci. Dziadkowie pomagają w obu grupach w ok. 9%. W nielicznych przypadkach w grupie AB gospodarstwo jest prowadzone przez dziadków. Zaledwie w dwóch przypadkach mogą liczyć na wsparcie gospodarza. W jednym przypadku gospodarstwo prowadzone jest przez seniora samodzielnie. Pewna liczba jednostek zarządzana jest przez dzieci. Pomocy udziela im najczęściej gospodarz oraz w kilku przypadkach gospodyni, lecz tylko w grupie AB [Cichowska 2008].

Tabela 1. Osoby odpowiedzialne za obsługę gości, a wspomagające je w grupach AB i CD

Table 1. Those responsible for guest service and to assist them in groups AB and CD

Osoba (głównie) odpowiedzialna za obsługę gości	Osoba wspomagająca organizację wypoczynku w kwaterze							
	gospodarz		gospodyni		dziadkowie		dzieci	
	AB	CD	AB	CD	AB	CD	AB	CD
	w % gospodarstw							
gospodarz	-	-	3,57	0,00	5,36	0,00	19,64	0,00
gospodyni	51,79	36,36	-	-	8,93	9,09	42,86	27,27
dziadkowie	3,57	0,00	0,00	0,00	-	-	0,00	0,00
dzieci	8,93	4,55	3,57	0,00	0,00	0,00	-	-

Źródło: opracowanie własne.
Source: own elaboration.

Średnio (dziennie) zaangażowanych w obsługę gości w okresie wakacyjno-świętecznym jest trzech członków rodziny (poza sezonem 2). Liczba osób zatrudnionych w tym czasie do pomocy jest niewielka (tab. 2). Gospodarze na czas pobytu gości wspomagani są przez pracowników, zwłaszcza w gospodarstwach prowadzących działalność pozarolniczą (C) oraz rolniczą i pozarolniczą (B) (w sezonie i poza nim). Tam standard usług jest najwyższy i gospodynie poświęcają gościom najwięcej czasu oraz angażują w to przedsięwzięcie większą

część rodziny. Dodatkowa siła robocza pomaga im w drobnych pracach gospodarskich oraz przy organizacji wypoczynku turystom.

Tabela 2. Średnia liczba osób zaangażowanych w obsługę gości i czas ich pracy w gospodarstwach agroturystycznych

Table 2. The average number of persons serving the guests and the duration of their work in agrotourism farm

Rodzaje gospodarstw wg prowadzonej działalności**	Wyszczególnienie											
	Liczba osób zaangażowana w obsługę gości (dziennie)				Średnio liczba godzin pracy (dziennie)							
	członkowie rodziny		zatrudnieni pracownicy		gospodarz	gospodyni	członkowie rodziny		zatrudnieni pracownicy			
	w tym w czasie*											
	w-ś	p-s	w-ś	p-s	w-ś	p-s	w-ś	p-s	w-ś	p-s	w-ś	p-s
rolnicza (A)	2,98	2,20	0,14	0,07	5,61	3,66	6,93	4,07	2,89	1,07	0,48	0,34
rolnicza i pozarolnicza (B)	3,47	2,00	1,47	0,80	5,00	3,60	8,00	5,07	5,40	3,40	2,13	1,93
pozarolnicza (C)	3,57	2,29	1,14	1,00	7,14	5,14	7,57	5,86	3,29	2,43	3,29	3,29
nieprowadzące żadnej działalności (D)	2,33	1,50	0,17	0,00	4,00	2,00	7,17	3,08	1,92	0,00	1,08	0,00
razem	3,03	2,06	0,49	0,28	5,38	3,53	7,23	4,27	3,24	1,47	1,14	0,86

*w-ś (wakacyjno-świętecznym), p-s (poza sezonem)

*w-ś (holiday), p-s (off-season)

**oprócz agroturystyki

**in addition to agrotourism

Źródło: opracowanie własne

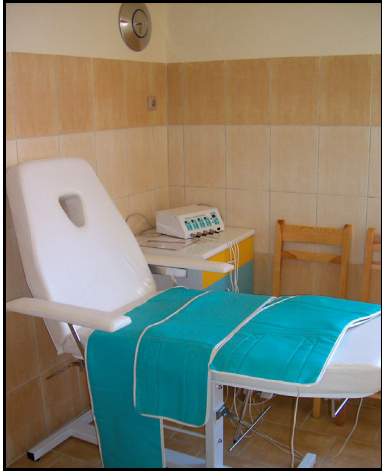
Source: own elaboration

W opinii respondentów, to gospodynie poświęcają najwięcej czasu na czynności związane z obsługą gości. Średnio pracują one ponad 7 godzin w okresie wakacyjno-świętecznym i ponad 4 poza okresem dużego ruchu turystycznego. Są one odpowiedzialne m.in. za zakupy, przygotowanie posiłków, sprzątanie wspólnych pomieszczeń, węzła sanitarno-higienicznego, opiekę nad osobami starszymi i dziećmi. Ich codzienna troska o klienta sprowadza się też do prowadzenia z nimi rozmów. Usługobiorcy bardzo sobie cenią możliwość udziału w życiu i pracy gospodarzy. Przebywając na wypoczynku poszukują coraz częściej emocjonalnej, a nie tylko materialnej satysfakcji z pobytu w gospodarstwie [Cichowska 2008a]. Wychodząc naprzeciw tym oczekiwaniom gospodynie starają się stworzyć w zagrodzie swojską atmosferę i poświęcać

swoim podopiecznym jak najwięcej czasu. Pozwalają urlopowiczom poznać styl ich życia i codzienne obowiązki. Wkład pracy gospodyni i gospodarza, to odpowiednio ponad 5 i blisko 4 godziny. Gospodarze odpowiedzialni są przede wszystkim za prowadzenie rolniczej części gospodarstwa oraz organizowanie gościom wypoczynku poza zagrodą (np. przejażdżek bryczką, polowania, zwiedzania okolicy). Zapoznają ich też ze specyfiką prowadzonej działalności rolniczej, aktywnie włączając w różnorodne prace gospodarskie. Jeśli chodzi o członków rodziny i zatrudnianych pracowników, ich zaangażowanie w obsługę turystów jest zdecydowanie mniejsze, co wykazują dane z tabeli 2.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że rola gospodyń w prowadzeniu agroturystyki jest znacząca i bardzo dobrze odnajdują się one na polu pozarolniczej działalności. W tym obszarze jak donoszą badania dotyczące „Sytuacji kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich” [2012] dostrzegają swoją rolę jako kobiety. Wieś nadal jest patriarchalna, a zarządzanie gospodarstwami rolnymi wciąż pozostawiane jest przede wszystkim mężczyznom. Najwyraźniej kobiety wiejskie liczą się z tym (co nie znaczy, że się z tym godzą) i szukają sobie miejsca na społeczno-gospodarczej mapie obszarów wiejskich właśnie w działalności pozarolniczej. Kobiety, jako swoje zalety na rynku pracy, w większości wymieniają: wykształcenie, kwalifikacje, doświadczenie zawodowe, umiejętność pracy w zespole, kreatywność, odporność na stres, a także dobrą organizację pracy, obowiązkowość, zdyscyplinowanie, koncentrację na wykonywaniu zadań [Raport z badania „Zawodowa rola kobiet w społeczeństwie obywatelskim, 2011]. Być może któraś z tych cech zdecydowała o tym, że to właśnie gospodynie na kujawsko-pomorskiej wsi są głównie odpowiedzialne za agroturystykę. Przy okazji prowadzenia tej działalności spełniają swoje pasje. Prowadzą dla gości gabinety kosmetyczne (1) i masażu leczniczego (1) (rys. 2 i 3), organizują warsztaty rzeźbiarskie (2) (rys. 4), malarskie (2) czy rozwijają swoje umiejętności kulinarne, poprzez uczestniczenie w rozmaitych kursach (3) (rys. 5). Wielu kobietom agroturystyka pozwoliła wykorzystać posiadany przez nie potencjał dekoratorski. Urządzały pokoje gościnne według własnych, często bardzo oryginalnych pomysłów (rys. 6). Proekologiczny sposób myślenia niektórych gospodyń przełożył się na przygotowanie ofert, które nie kolidowały ze środowiskiem i wyróżniały je na konkurencyjnym rynku. Organizowały one m.in. zielone szkoły dla przedszkoli, uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych (6).

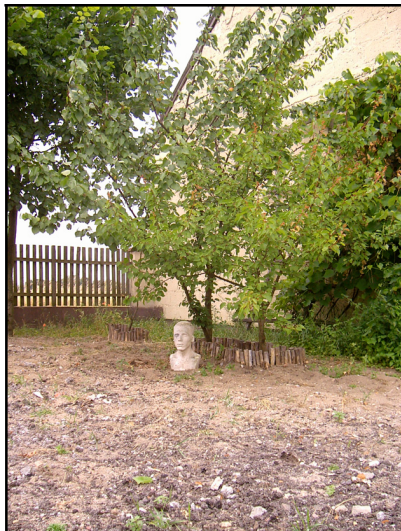
Gospodynie prowadziły też dla turystów naukę języków obcych (2) i hafciarstwa (2) (rys. 7). Ponadto realizowały swoje hobby odnośnie jazdy konnej (10) i zainteresowań związanych z historią miejsca zamieszkania (1) (rys. 8).

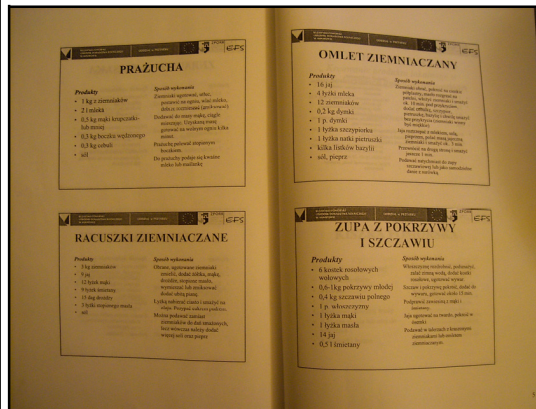
Rysunek 2. Gabinet kosmetyczny
Figure 2. Beauty salon

Rysunek 3. Gabinet masażu leczniczego
Figure 3. Therapeutic massage salon

Rysunek 4. Ekspozat z warsztatów rzeźbiarskich
Figure 5. An exhibit of sculpture workshops

Rysunek 5. Menu proponowane na kursach
Figure 5. Menu offered on the courses

Rysunek 6. Obraz wykonany haftem krzyżykowym
Figure 6. Picture made cross stitch

Rysunek 7. Pokój gościnny
Figure 7. Guest room

Rysunek 8. Ekspozyty ze skansenu założonego przez właścicielkę gospodarstwa
Figure 8. The exhibits of the museum founded by the owner of the farm

Rysunek 9. Nagroda otrzymana przez właścicielkę gospodarstwa
Figure 9. The award received by the owner of the farm

Jak widać realizowanie własnych aspiracji i celów jest dla kobiet rzeczą bardzo ważną. Niemniej należy podkreślić, że często trudno jest im pogodzić obowiązki, które wypełniają wobec gości z tymi rodzicielskimi i domowymi. Dlatego też do pomocy angażują pozostałych członków rodziny lub zatrudniają (choć rzadko) dodatkowe osoby do prowadzenia domu (7,7%). Po rozpoczęciu przyjmowania gości, 60,2% pań potwierdziło zwiększenie pomocy ze strony członków rodziny, a 43,6% zmniejszenie czasu na prace domowe. Pomimo rozmaitych trudności za swoją pracę na rzecz turystów często nagradzane są licznymi nagrodami (rys. 9).

Rola kobiet wiejskich sprowadzała się też do rozwiązywania szeregu problemów, które zaistniały po uruchomieniu agroturystyki. Brak akceptacji tej działalności przez jednego z małżonków bądź pozostałych członków rodziny (zwłaszcza dzieci), rozpad małżeństwa, znaczne ograniczenie czasu na prowadzenie życia rodzinnego to tylko niektóre pojawiające się konflikty, z którymi kobiety musiały sobie poradzić. Jak widać, agroturystyka jest nacechowana nie tylko samymi pozytywami. Niemniej obraz ten odnosi się do niewielkiej grupy ankietowanych. Wyniki badań dotyczące tych kwestii zgadzały się z tymi otrzymanymi przez Gutkowską i Żakowską Biemans [2000]. One również zaobserwowały zjawiska pozytywne (konsolidację członków rodziny, wzajemną pomoc w zakresie rozmaitych usług i silną więź wewnątrzrodzinną charakterystyczną dla tradycyjnej rodziny wiejskiej), jak i negatywne (np. brak zrozumienia ze strony rodziców lub męża), uzasadniając, że trudno jest prowadzić agroturystykę i uzyskać wymierne korzyści bez pełnej akceptacji rodziny. Badania przedstawione w raporcie „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich” [2012] pokazują, iż od wielu lat najważniejszą wartością w życiu kobiet jest rodzina i to jej podporządkowane są pozostałe sfery życia. Najważniejsze dla kobiet są: dobro rodziny, trwałość rodziny, bezpieczna sytuacja materialna najbliższych oraz więzi emocjonalne łączące wszystkich członków. Są to aspekty niezmiernie istotne, mogące przekładać się na całościową ofertę wypoczynku. Potencjalny nabywca usług agroturystycznych oczekuje przede wszystkim rodzinnej i sielskiej atmosfery - czyli tych cech, które odróżniają pobyt w zagrodzie od innych form wypoczynku.

Atutami kobiet wiejskich i jednocześnie wskaźnikami rzutującymi na podejmowanie przez nie nowych wyzwań są wiek i wykształcenie. Pod względem struktury płci kwaterodawców odnotowano znaczny odsetek dobrze wykształconych gospodyń (52,6% ze średnim i 60,0% z wyższym.) Reprezentowały one 2 grupy wiekowe 26-45 lat (32 gospodynie) i 46-59 lat (46 gospodyń). Kobiety młode i w wieku średnim oraz stosunkowo dobrze wykształcone cechuje zdecydowanie większa kreatywność. Aczkolwiek, jak wynika z badań, duży wpływ na podejmowanie wszelkich inicjatyw mają też wcześniejsze doświadczenia zawodowe respondentek. Niektóre panie związane były z oświatą, administracją pań-

stwowa, ogrodnictwem czy służbą zdrowia. Dla zdecydowanej większości (52) to jednak obecne gospodarstwo było jedynym miejscem pracy.

Przedsiębiorczość kobiet na kujawsko-pomorskiej wsi odzwierciedla się nie tylko w ciekawych propozycjach spędzania czasu w zagrodzie, ale przede wszystkim w skutecznej umiejętności godzenia różnych obowiązków. Agroturystyka to taki sektor usług turystycznych, który - jak podkreśla Sawicka [2009] - pozwala łączyć obowiązki zawodowe z pracą w domu i wychowaniem dzieci. Łączenie pracy w rolnictwie z pracą pozarolniczą umożliwia prowadzenie mniej dochodowych gospodarstw i zapobiega wyludnianiu się niektórych regionów, a tym samym ich ekonomicznej i społecznej degradacji.

WNIOSKI

1. Opiekę nad gośćmi w gospodarstwach agroturystycznych sprawują głównie kobiety. Ilość czasu, którą poświęcają turyście w zdecydowany sposób determinuje poziom usługi.

2. Kobiety wiejskie poprzez agroturystykę realizują bardzo często swoje zainteresowania. Są świadome, w jakich dziedzinach potrafią się odnaleźć i pod ich kątem budują produkt agroturystyczny.

3. Rola kobiet jako osób najbardziej zaangażowanych w obsługę gości jest znacząca. Poprzez bezpośrednie relacje z turystami nawiązują one więzi interpersonalne mogące stanowić ważny, jak nie najważniejszy element prowadzonej usługi.

4. Godnym odnotowania jest fakt, że gospodynie to osoby dobrze wykształcone w wieku młodym i średnim, co może przekładać się na podejmowanie nowych wyzwań, będących przejawem pozytywnie postrzeganej przedsiębiorczości.

BIBLIOGRAFIA

- Akpınar N., Talay I., Gündüz S. *Rural women and agrotourism _n the context of sustainable rural development: A case study from Turkey* [w:] *Environment, Development and Sustainability*, Springer Netherlands 2005, s. 473.
- Cichowska J. *Czynniki rozwoju agroturystyki na obszarach o niższych walorach przyrodniczych województwa kujawsko-pomorskiego*. Praca doktorska. UMK. Toruń 2008, s. 231-232.
- Cichowska J. *Rola potencjału ludzkiego w rozwoju usług agroturystycznych na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego* [w:] *Kadry w gospodarce turystycznej*, Zeszyty Naukowe NR 496, Ekonomiczne problemy usług NR 19, red. A. Panasiuk. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin 2008a, s. 24.
- Gutkowska K., Żakowska-Biemans S. *Wpływ działalności agroturystycznej na postawy mieszkańców wsi* [w:] *Turystyka wiejska w perspektywie europejskiej*, Materiały konferencyjne, KCDRRiOW Oddział w Krakowie. Kraków 2000, s. 131.
- Raport z badania „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, paradygmaty i oczekiwania”. Badanie, na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, zre-

alizowało konsorcjum firm w składzie: Konsorcjum badawcze FOCUS GROUP Albert Te-relak; Centrum Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Sp. z o.o. Projekt finansowany ze środków pochodzących z Funduszy Counterpart Funds (CPF) Sektorowych Agrolinia (PL9005). Marzec 2012, s. 70, 66, 62, 46.

Raport z badania „Zawodowa rola kobiet w społeczeństwie obywatelskim. Wielowymiarowy model dyskryminacji kobiet”. Publikacja sfinansowana ze środków projektu „Zachodnio-pomorskie Obserwatorium Rynku Pracy” współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego i Budżetu Państwa. Poddziałanie 6.1.2 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013. Wojewódzki Urząd Pracy w Szczecinie. Szczecin 2011, s. 201.

Sawicka J. Sytuacja kobiet wiejskich na rynku pracy i w rolnictwie [w:] Raport Kongres Kobiet Polskich 2009. Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet (20 lat transformacji 1989-2009). Publikacja współfinansowana jest ze środków Unii Europejskiej, w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Wydawca: Fundacja Feminoteka. Warszawa 2009, s. 30.

Dr. Jolanta Cichowska
Katedra Kształtowania i Ochrony Środowiska
Uniwersytet Techniczno-Przyrodniczy
ul. Sucha 9
85 796 Bydgoszcz
e-mail: Jolanta_Cichocka@interia.pl